

אוהד קרני

כלכלה סופיית לעולם סופי

קצב הצמיחה שהתקיים בעולם במחצית השנייה של המאה ה-20 מביא את המערכת האקולוגית לסף התמוטטות. מצד שני, לפני כל מודל של "כלכלת מצב יציב" ניצבים אתגרים רציניים ביותר. לקראת "אקו-סוציאליזם"

העממית של סין, הכלכלה הסוציאל-דמוקרטית של מדינות סקנדינביה, או כלכלת השוק החופשי של ארצות הברית של אמריקה - כולן נמדדות על ידי תושביהן ומנהיגיהן על פי קצב צמיחתן. יש להודות שלצמיחה כלכלית היה ועדיין ישנו תפקיד חשוב בשיפור איכות החיים במדינות מתפתחות. אולם, מספר רב של מחקרים מראים שמעבר לרמה מסוימת של תוצר לנפש, הנעה סביב כ-15 אלף דולר לנפש, הקשר בין הצמיחה בתוצר הלאומי לאיכות החיים, תוחלת החיים, איכות החינוך והאושר האישי נחלש מאוד. יתרה מכך, במדינות לא מעטות אנו אף עדים לירידה באיכות החיים במדדים אלו דווקא כאשר הכלכלה ממשיכה לצמוח. התוצר כמדד אינו מבחין בין אירועים חיוביים התורמים לאיכות חיינו, לאירועים שליליים הפוגעים בה. כך התוצר יכול לצמוח דווקא בעתות משבר ומלחמה, כאשר איכות חיינו נמצאת בשפל. התוצר כולל רק פעילות כלכלית הנמדדת בעסקאות כספיות, ולכן אינו מתייחס לפעילויות משפחתיות, קהילתיות

שסייגן ציין בדרכו הייחודית, על פני נקודה כחולה חיוורת זו התרחשה כל ההיסטוריה האנושית ועליה חיו וחיים כל האנשים שאי פעם הכרנו או אהבנו. אולי אין דימוי עוצמתי יותר מתמונה זו, להיותו של העולם האחד והיחיד העומד לרשותנו סופי ומוגבל במשאביו. כל מה שצריך לעשות כדי לראות זאת זה להתרחק מעט ולהביט אחורנית. כנגד עובדת סופיותו הברורה של כדור הארץ ניצב מיתוס הצמיחה המתמדת של הכלכלה המתועשת ככלי המרכזי להגשמת שגשוג ורווחה. דומה שאין עוד בנמצא מטרה קולקטיבית אחרת סביבה יש כזו הסכמה רחבה מכל קצוות הקשת הפוליטית והאידיאולוגית. כולם רוצים להשיג צמיחה כלכלית בדרכם שלהם - קפיטליסטים או סוציאליסטים, ימין או שמאל - כולם רואים בצמיחה מתמדת של התוצר הלאומי מטרה נכספת. בין אם מדובר בכלכלה הריכוזית של הרפובליקה

מרבית הצופים בתמונה חתקשים במכת ראשון לזהות את הפלנטה הזעירה המאכלסת בקושי פיקסל בודד. על פני נקודה כחולה חיוורת זו התרחשה כל ההיסטוריה האנושית

בתחילת שנות התשעים פנה הפיזיקאי והסופר קארל סייגן למדעני נאס"א בבקשה בלתי שגרתית. באותם ימים החללית וויאג'ר 1 חלפה על פני כוכב הלכת שבתאי בדרכה החוצה ממערכת השמש. סייגן ביקש מנאס"א להורות לגשושית להסתובב אחורנית ולצלם תמונה אחרונה של כדור הארץ לפני עזיבתה את מערכת השמש. התוצאה הייתה אחת התמונות המפורסמות ביותר בהיסטוריה של חקר החלל, הידועה בשם "נקודה כחולה חיוורת". הייתה זו התמונה הרחוקה ביותר של כדור הארץ שאי פעם צולמה, ממרחק של יותר מ-6 מיליארד קילומטר. התמונה לא נועדה לצרכים מדעיים, שכן מהמרחק בו נמצאה וויאג'ר 1 כבר כמעט ולא ניתן היה להבחין בכדור הארץ. בתצלום נראה כדור הארץ כנקודה זעירה על הרקע העצום של החלל, שט בינות לרווחות הקוסמיות הנפלטות מן השמש. מרבית הצופים בתמונה מתקשים במכת ראשון לזהות את הפלנטה הזעירה המאכלסת בקושי פיקסל בודד. יחד עם זאת, כפי

ד"ר אוהד קרני הוא מומחה למדיניות סביבתית וחבר הוועד המנהל במכללה החברתית כלכלית // דוא"ל: ohadcarny@gmail.com

אנו אוכלים מתמוטטות בזו אחר זו. זו קריסת מערכות בקנה מידה גיאולוגי עם היקף הכחדת מינים המשתווה לזה של אירוע הכחדת הדינוזאורים לפני 65 מיליון שנים. תופעות לוואי אלו של ההתמכרות לצמיחה כלכלית צפויות להחריף בתרחיש של עסקים כרגיל, עם התחממות עולמית חזויה של 3-5 מעלות צלזיוס עוד בתקופת חייו ושינויי האקלים שהיא תביא עמה.

כמובן שמי שמאמין שמהלך עניינים זה יכול להמשך באין מפריע משלה את עצמו. כל מערכת צומחת מגיעה בסופו של דבר לסף עליון. הקץ לצמיחה הוא בלתי נמנע ותחילתו כבר מתרחשת לנגד עינינו. גם אם נתעלם מסימני האזהרה שמסביבנו, המערכת הכלכלית לא תמשיך לנוע. אפילו סין, פס הייצור של העולם המפותח, כבר נאלצת להגביל את היקפי הייצור במפעליה בגלל זיהומי אוויר, מים וקרקע המסכנים את חיי תושביה; מחירי הסחורות והמזון נמצאים במגמה של עליית מחירים דרמטית בעשור האחרון, תוך שהם גורמים לחוסר יציבות פוליטית באזורים מוכי רעב, ביניהם גם במזרח התיכון; במקביל, במרבית המדינות המפותחות קצבי הצמיחה רק הולכים ומאטים, בד בבד עם חוסר יציבות ותנודתיות הולכת וגוברת, המלווה בהתפוצצות "בועות" כלכליות לאחר כל מחזור קצר של צמיחה.

אתגרי כלכלת המצב היציב

השינוי שנדרש מאתנו אינו פשוט - המערכת הכלכלית כפי שאנו מכירים אותה מבוססת על הנחה של צמיחה. ללא צמיחה מתמדת קרנות הפנסיה שלנו יקרסו, הבנקים יפשוטו רגל והאבטלה תגאה. אין פלא שאין בנמצא מנהיגים רבים שיניפו את דגל "כלכלת המצב היציב". אחרי הכול, בשמה של הצמיחה הותרו הכבלים הרגולטורים מהסקטור הפיננסי שהוביל את הכלכלה העולמית להתרסקות של 2008, נחתמו הסכמי סחר המגבילים את הריבונות של משטרים דמוקרטיים וקוצצה רשת הביטחון <<<

הנהגה מהצמיחה העולמית בשני העשורים האחרונים ובמדינות רבות, ביניהן גם ארה"ב, הכנסתו הראלית גם הצטמקה. בניגוד להבטחות, הצמיחה לא חלחלה מטה. במחצית השנייה של המאה ה-20 גדלה הכלכלה עולמית פי עשר. אם היא תמשיך לצמוח בקצב זהה היא תגדל פי אלף ביחס לגודל זה עד סוף המאה הנוכחית. קצב כזה של צמיחה ורמות כאלו של אי שוויון הם חסרי תקדים בהיסטוריה האנושית וברור שאינם בני קיימא. בעוד העולם הופך צפוף יותר וקצב הצריכה הופך רעבטני יותר, תופעות הלוואי של הצמיחה בעולם מלא כבר ניכרות לעין. אין כמעט מערכת אקולוגית על פני כדור הארץ שאינה חווה הדרדרות דרמטית - מיערות הגשם בדרום אמריקה ועד לשוניות האלמוגים במזרח אוסטרליה, מקריסת מושבות הדבורים בצפון אמריקה ועד סכנת ההכחדה של דגי הטונה כחולת הסנפיר. המערכות הסביבתיות אשר מעניקות לנו את האוויר שאנו נושמים, את המים שאנו שותים ואת המזון אותו

אנו רואים קריסת מערכות סביבתיות בקנה מידה גיאולוגי עם היקף הכחדת מינים המשתווה לזה של אירוע הכחדת הדינוזאורים לפני 65 מיליון שנים

או התנדבותיות, שאינן כוללות תשלום כספי, על אף שדווקא פעילויות מסוג זה יכולות לתרום לאיכות חייו יותר מכל רכישה כספית. כך שמסתבר שמעבר לרמה מסוימת, הצמיחה הכלכלית מפסיקה לשרת אותנו ואנחנו מתחילים לשרת אותה. בעודנו עובדים יותר ויותר שעות כדי לספק תרבות צריכה שאינה יודעת שובע אנו הופכים מאזרחים לצרכנים. באופן פרדוקסלי דווקא אזרחיהן של מדינות מפותחות רבות מדווחים רמת אושר נמוכה יותר, מקרים רבים יותר של דיכאון והתאבדויות, יחד עם התפוררות של הסולידריות החברתית והתפרקות התא המשפחתי. באופן כמעט בלתי מורגש, במקום שהצמיחה בתוצר הלאומי תהייה כלי לשיפור איכות חייו היא הפכה למטרה בפני עצמה המצדיקה גם כרסום באיכות החיים. עגל הזהב של הצמיחה גבה גם מחיר יקר של פערים חברתיים הולכים וגדלים. כיום העושר של האחוזון העליון באוכלוסיית העולם גדול מזה של 95% האחוזונים התחתונים וחמישית מאוכלוסיית העולם משתכרת רק כ-2% מההכנסה העולמית. 85 האנשים העשירים בעולם מחזיקים בהון השווה לזה של מחצית מאוכלוסיית העולם הענייה ביותר. אפילו מעמד הביניים במדינות ה-OECD כמעט לא

הפנסיה הנוכחי המבוסס על הנחת צמיחה כלכלית אשר תאפשר לממן את חיינו בגיל השלישי באמצעות ריבית עתידית שתתקבל על חסכונו. בעולם ללא צמיחה התשואה על החסכונו תצטמק ונדרש להפריש יותר לפנסיה במהלך חיינו. הגדלה זו של שיעור החיסכון במשקי הבית הפוכה למגמה של הגדלת החוב וההסתמכות על אשראי בה זוינו בעשורים האחרונים, אולם היא הכרחית בכלכלת מצב יציב ותאפשר לממן את השקעות התשתית הגדולות הנדרשות למעבר לכלכלה בת-קיימא.

שלישית, עלינו לייצר מסגרות בינלאומיות שיאפשרו ניהול גלובלי של משאבי הטבע ושירותי המערכת האקולוגית הנמצאים תחת לחץ. זהו אתגר לא פשוט והקשיים בהגעה להסכם המשך לפרוטוקול קיוטו לצמצום פליטת גזי חממה, מעידים על הקושי הרב שביצירת מסגרות מסוג זה. אולם, סיפורי הצלחה כגון פרוטוקול מונטריאול למניעת הפגיעה בשכבת האוזון, מעידים שניהול אפקטיבי של משאבי הטבע ברמה הבינלאומית הוא בהחלט אפשרי אפילו במערכות הפוליטיות הקיימות. תנאי סף אלו הם בגדר בסיס להגדרת חזון חדש לכלכלת עולם מלא, אבל שאלות רבות נוספות דורשות מענה. כיצד יתחלק ויחולק העושר בכלכלת מצב יציב? מה יהיו התמריצים לזימות וחדשנות בעולם ללא צמיחה? כיצד ישתלבו מודלים חברתיים חדשים כגון כלכלת שיתוף ועסקים חברתיים במבנה החברתי-כלכלי החדש? אלו מבני משילות נדרשים לניהול משאבים גלובלי באופן דמוקרטי? התשובות לשאלות אלו יגדירו במידה רבה את האידאולוגיות הפוליטיות של המאה ה-21.

למרות שנדמה ששינויים יסודיים כל כך במבנה החברתי-כלכלי-פוליטי רחוקים מהישג יד, ההיסטוריה מלמדת אותנו שכאשר נסיבות דמוגרפיות, תרבותיות וטכנולוגיות משתנות גם הסדר הישן מתחלף. פרדיגמת הצמיחה האינסופית אינה חסינה לכך והסדקים בה כבר בולטים לעין. הגיעה העת לפרדיגמה כלכלית חדשה על פני הנקודה הכחולה והחיוורת. ///

צילום: NASA

פתרון רדיקלי ומעניין יותר הוא תשלום של קצבת מחייה לכל אזרח בוגר ללא קשר למצבו התעסוקתי. זאת, כדי לאפשר לאנשים להיות מובטלים מבלי להפוך אותם למקרה סעד. אחרי הכול, אם הפריון עולה אין סיבה שכולנו נמשיך לעבוד כבעבר. תשלום קצבת מחייה יאפשר לאנשים להתמקד בעיסוקים אשר מאפשרים להם להגיע להגשמה עצמית משמעותית יותר גם אם אינם מניבים שכר בצדם, כולל בתחומים שאינם נכללים כיום במסגרת תחשיבי התוצר הלאומיים, כגון התנדבות בקהילה או הורות. עולם ללא צמיחה יחייב גם שינוי במודל

החברתית במרבית המדינות המפותחות. לאור כל אלו, החזון של כלכלה נטולת צמיחה נראה רחוק וכמעט אוטופי. אבל הבחירה אם להמשיך בצמיחה מתמדת אינה בידנו - העובדות מצביעות על כך שאנחנו מתקרבים לסף העליון של צמיחה כלכלית - השאלה היחידה היא האם עלינו להגיע לשם באופן מבוקר ומנוהל או כתוצאה ממשבר בלתי נמנע. כדי להניע שינוי מסוג זה יש צורך בחזון חדש של כלכלה יציבה שאינה נתונה למחזורי הרסניים של התנפחות בועות ופקיעתן, כלכלה מכלילה המאפשרת שוויון הזדמנויות לכל, כלכלה בת קיימא שאינה מאיימת על רווחתם של הדורות הבאים - סוג של "אקר-סוציאליזם" אם תרצו. כדי להפוך חזון זה מפנטזיה רדיקלית לאפשרות סבירה, המהווה בסופו של גם חלופה פוליטית אטרקטיבית לסדר הקיים, יש לתת מענה למספר אתגרים משמעותיים.

ראשית, עלינו להגדיר מחדש מהו שגשוג כלכלי-חברתי. השימוש בתוצר הלאומי כמדד להצלחה אינו מתאים עוד לעולם המלא בו אנו חיים. על כן, יש להפריד בין שלושה סוגים של פעילות כלכלית: פעילות המבוססת על ניצול משאבי טבע מתכלים, אשר אותה יש לצמצם למינימום; פעילות המבוססת על שימוש במשאבים באופן המאפשר התחדשותם, אחריה יש לעקוב כדי למנוע ניצול יתר; ופעילות אנושית שאינה גשמית ולכן המגבלה היחידה לצמיחתה היא מגבלת היצירתיות האנושית. כך למשל, אמנות, פעילות קהילתית, חינוך או מחקר מדעי - כל אלו הן פעילויות שאין מגבלה מעשית להתפתחותן.